DOSSIER - LA REVOLUCIÓ DELS CLAVELLS: PERSPECTIVES I LLEGATS

El 25 d’abril de 1974 i Catalunya

Gabriel Magalhães

Els soldats contenen la multitud que assisteix al setge al quarter general de la Guàrdia Nacional Republicana, a Lisboa, el 25 d’abril de 1974, mentre esperen el cotxe que transporta el general Spínola. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

L’1 d’octubre de 2017 molts catalans que van votar en el polèmic referèndum celebrat aquell dia van enarborar un clavell vermell, l’estendard líric de la revolució portuguesa del 25 d’abril de 1974. Els mitjans lusitans es van fer ressò d’aquesta coincidència simbòlica, i van subratllar que fins i tot el llavors president de la Generalitat, Carles Puigdemont, havia alçat, en un dels locals de vot, la flor revolucionària d’un abril portuguès llunyà. Què van significar aquells clavells catalans? I quin sentit poden tenir avui per a Catalunya, cinquanta anys després de la Revolució del 25 d’Abril, els clavells vermells portuguesos?

El desig de ser Portugal

Portugal és, per a molts catalans, un mirall màgic en què contemplen la possibilitat de la seva pròpia independència. El país de Camões i Pessoa funciona, com a mínim, com una assegurança de vida de la diversitat ibèrica. La realitat espanyola no ha estat capaç d’assimilar al llarg de la història el rectangle portuguès, i això funciona com una esperança per al triangle, mai equilàter, de la cultura catalana. En aquest sentit, el 25 d’abril de 1974 ens presenta, en aquest mirall màgic, el rostre més simpàtic de la realitat portuguesa: una cara amable i lliure, revolucionària i utòpica, dibuixada amb clavells vermells.

Si haguéssim de reduir aquest clavell a un sol pètal lexical, el vocable triat seria sens dubte *llibertat*. El 1974 i el 2017, aquesta era la radiació d'aquestes flors, la seva aroma més intensa. *Llibertat* és una paraula oberta, una espècie d'Aleph terminològic: en aquest mot hi poden cabre tots els altres mots dels diccionaris. En el fons, s'assembla a una espiral que viatja rumb a l'infinit, que pot abastar-ho tot. Obre un horitzó que és tots els horitzons. En fi, estem davant d'un miratge absolut que, el 1974 i el 2017, va enlluernar la realitat portuguesa i una part del complex mosaic català. Els catalans del 2017 volien ser els portuguesos del 1974, amb la llibertat, en forma de flor, com a bandera.

El dolor de ser portuguès

I, tanmateix, aprofundim una mica més en les imatges de la revolució portuguesa: els clavells es col·locaven en els canons de fusells i metralletes, transportats per soldats que, de vegades, es desplaçaven en carros de combat pels carrers i places de Lisboa. Els catalans van veure la flor i la van agafar per posar-la a la gerra de la seva pròpia història. Però sembla que no hagin vist les altres coses: les armes de guerra, tot l'utillatge bèl·lic que els clavells matisen.

De fet, molts d'aquests soldats lírics del 25 d'abril de 1974 estaven condemnats a combatre amb l'Imperi portuguès, durant la guerra colonial que havia arrencat el 1961. Estaven condemnats a matar o a morir. Això ens diu una cosa fonamental: la independència portuguesa no és, en absolut, un conte de fades. No és una flor. Secularment es va assentar en el patrimoni d'un imperi amb aspectes criminals, com totes les construccions imperials. Hi va haver un viatge planetari incansable i sagnant, realitzat pels portuguesos, que va ser el preu que van haver de pagar pel fet de no ser espanyols. Un periple que arrenca el 1415, amb la conquesta de Ceuta, i que acaba poc després d'aquesta Revolució d'Abril del 1974, amb la independència, el 1975, de les últimes colònies portugueses. Ja només van quedar l'enclavament de Macau, que es va lliurar a la Xina el 1999, i el problema de Timor Oriental, ocupat per Indonèsia després de la Revolució dels Clavells, i que no es va resoldre fins al 2002.

> Portugal és, per a molts catalans, un mirall en què contemplen la possibilitat de la seva pròpia independència. El 25 d'abril de 1974 ens presenta el rostre més simpàtic de la realitat portuguesa

La independència portuguesa no és, de fet, un somni, sinó més aviat una realitat crua, forjada amb un sofriment enorme. Escrivint sobre l'Imperi, el combustible vital de Portugal durant molts segles, Fernando Pessoa es pregunta, en un poema de *Mensagem*: "Va valer la pena?" La resposta que el poeta es dona a si mateix resulta enigmàtica: "Tot val la pena si l'ànima no és petita." I en aquest mateix llibre del 1934, el poeta afirma: "Es va complir el Mar, i l'Imperi es va desfer. Senyor, falta per complir-se Portugal!" [1] Per tant, el país ha estat independent, però no s'ha realitzat: no ha arribat al que hauria de ser. Un diria que la

independència, per si mateixa, no és un passi de màgia que resol la vida d'un país.

Hi ha una altra cosa que aquests soldats del 25 d'abril de 1974 també saben: de vegades la independència portuguesa, l'autonomia plena, real, de la nació, no coincideix amb la llibertat de la ciutadania. Sobre la base del discurs patriòtic de l'Estado Novo, extremament nacionalista, a ells els obliguen a jugar-se la vida a l'Àfrica. En realitat, èpoques dictatorials, com el temps del marquès de Pombal, a la segona meitat del segle XVIII, o les dècades de Salazar, en què Portugal no es doblegava davant de ningú, van coincidir amb temps d'esclavitud per als portuguesos. La paradoxa és la següent: la llibertat del meu país pot ser la meva esclavitud. La independència nacional deriva, de vegades, cap a un trist servei personal, com encara passa avui dia en països clausurats en si mateixos, com Corea del Nord, per exemple.

I una nota més sobre el que aquests soldats saben: hi ha portuguesos de primera i portuguesos de segona i de tercera. El país no és per a tothom: molts es veuen obligats a emigrar. Això encara passa avui dia. De fet, un historiador podria explicar que, després de la revolució del 1640, que va provocar la sortida de Portugal de la monarquia hispànica —una cosa que es va aconseguir 28 anys després, el 1668, amb un alt preu de sang—, un conjunt de famílies es van declarar propietàries del país, com si es cobressin el paper que van tenir en aquesta gesta. [2] La independència pot no ser la igualtat fraternal de tot un poble, sinó la creació d'estrats socials privilegiats, que dominen sobre altres capes de la població.

Una pel·lícula en blanc i negre

Per descomptat, la llibertat d'una cultura, d'un país, és una cosa bonica i fonamental. Però, en realitat, no constitueix, per si mateixa, la solució màgica a tots els problemes. En el fons, la llibertat crea les seves pròpies dificultats, que poden estar ben resoltes o no. El dia 25 d'abril de 1974 va ser, majoritàriament, una pel·lícula en blanc i negre; un blanc i negre en què es reflectia el dolor del passat i del present, amb les notes de color dels clavells vermells i de l'alegria de la gent, de la seva esperança que viure pogués ser una altra cosa. Però aquella multitud no celebrava la llibertat nacional, sinó la possibilitat de la seva llibertat personal, davant de totes les pesades i sagnants obligacions cíviques que li havien estat imposades. Hi ha poques banderes nacionals entre les multituds mítiques del 25 d'abril. El que hi veiem són cares que es descobreixen a si mateixes i braços que s'aixequen i s'afirmen.

Un soldat del RALI (regiment d'artilleria lleugera) defensa la Revolució durant l'intent de cop militar del general Spínola, l'11 de març de 1975. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

Consciència nacional

Cal respectar, no obstant això, el desig mimètic que Portugal desperta en una part de la societat catalana, però intentem també superar els seus miratges i veure quines lliçons reals pot aportar el 25 d'abril de 1974 a Catalunya. En primer lloc, avui dia encara ens impressiona la manera com el poble portuguès va funcionar, amb comptades excepcions, com un gran bloc. La consciència nacional portuguesa és un fet, i en aquesta data va virar cap a l'esquerra, deixant enrere la seva complicitat amb l'Estado Novo. Aquesta consciència és molt antiga: va néixer al segle XIV, durant la revolució de 1383-1385, i va brollar regada per la sang d'una guerra civil ferotge, a la qual es va sumar la intervenció de les tropes de Castella.

El 1640, quan té lloc la revolta de Lisboa contra la monarquia hispànica, tot l'imperi lusità, de nou en bloc, acompanya aquest moviment, i ho fa des d'Àsia, des d'Amèrica, des d'Àfrica. L'única excepció és Ceuta. Davant d'aquest tipus de fenòmens, alguns assagistes, com Eduardo Lourenço, parlen fins i tot d'una hiperidentitat portuguesa. [3] És cert. Ni tan sols l'emigració endèmica no ha diluït aquesta gran i inamovible piràmide identitària. El 25 d'abril, i en la gran manifestació de l'1 de maig de 1974, vam veure l'espectacle d'aquesta multitud articulada que és Portugal.

Catalunya no és així. Sabem des dels estudis clàssics de Jaume Vicens Vives que es tracta

d'una cruïlla territorial, que convoca tota mena de poblacions. [4] Al país li falten grans consensos col·lectius, una cosa que s'intenta superar amb el cèlebre eslògan "Som un sol poble". Potser un dels errors més grans del *procés* hagi estat voler escenificar una unanimitat nacional, a través de grans manifestacions i d'un referèndum, quan el que hi havia en realitat era un país partit per la meitat. Actuant així s'ha trencat el mirall identitari català, i cada grup es mira en un bocí de la imatge nacional.

> Potser un dels errors més grans del procés, a Catalunya, hagi estat voler escenificar una unanimitat nacional amb grans manifestacions i un referèndum

La construcció d'amplis consensos constitueix un dels grans reptes per a la Catalunya del futur. Alguns independentistes ja ho han entès. D'altres tarden a fer-ho. El poble català unit no té els perfils d'una multitud unívoca, sinó més aviat s'assembla a un cor amb moltes veus. I aquesta polifonia probablement és molt més rica i interessant que el cant monocord del nacionalisme en estat pur. El repte de Catalunya, més que la independència, consisteix en l'aventura meravellosa d'inventar una manera pròpia, única, de ser nació. Aquesta serà, des del nostre punt de vista, la grandesa catalana.

Els països canvien

Segona lliçó real: una de les màgies dels clavells vermells és la manera com aquells soldats, espantoses màquines de matar, es transformen, gràcies a una flor, en papallones de llibertat. El que abans era un perillós pregadeu esdevé una lluminosa cuca de llum. De fet, en aquella jornada va culminar un viatge cap a la pau que la cultura portuguesa va començar a la segona meitat del segle XIX. Aquell "dia inicial sencer i net" —segons les paraules de la poeta Sophia de Mello Breyner Andresen—[5] es va deixar enrere la memòria imperial sagnant, que, entre moltes altres salvatjades, incloïa el monstruós pecat dels sis milions d'esclaus negres que es van transportar, al llarg dels segles, des d'Àfrica cap a Amèrica.

Portugal és, avui, una nació de pau. Resulta impressionant comprovar com el país es va reciclar a si mateix, d'una manera tan creïble que, en les últimes dècades, diversos portuguesos han ocupat i ocupen càrrecs d'alta responsabilitat a escala internacional. En aquest sentit, els clavells vermells als canons de les armes de foc resumeixen el que Portugal buscava des de fa més d'un segle sense acabar d'aconseguir-ho. La pau és, ara com ara, el nostre imperi, el més bonic que hem conquerit. I també per això el país resulta tan atractiu per al turisme internacional. Regna a la nació un assossec amable de convent budista, com si fóssim una versió europea de Xangri-La.

D'aquesta manera, també Espanya pot canviar i deixar de ser aquella cosa aspra, aquella arpillera desagradable que embolica Catalunya. I, al seu torn, Catalunya no cal que visqui

burxant en aquesta ferida lluminosa d'una independència mai aconseguida i sempre buscada, una cosa que, quan s'intenta, genera noves nafres, en un sacrifici perpetu en què cada nova derrota ens salva d'oblidar-nos de la nostra identitat i del nostre projecte. De fet, tot pot ser diferent, tot pot canviar. Els països no són fatalitats, presons immutables dins les quals patim. Hi ha una altra Espanya a la recerca de si mateixa al si de l'Espanya actual, i hi ha una altra Catalunya naixent a la Catalunya del present. Però, què hem de fer per assolir-les? També aquí el 25 d'abril ens assenyala quin pot ser el camí.

La mòmia franquista

La manera com el 25 d'abril portuguès va tallar amb el passat té poc a veure amb la Transició espanyola. La revolució portuguesa es va deslliurar d'un imperi molt ràpidament, com qui llença un paquet buit de cigarrets a la cuneta. Va ser una metamorfosi profunda realitzada en molt poc temps. A Espanya, a causa de la memòria de la Guerra Civil, encara molt viva avui dia, va caldre actuar d'una altra manera, amb moltes pinces, encara que, de tant en tant, Adolfo Suárez es va mostrar com un cirurgià genial. Com a resultat d'aquesta moderació, Espanya és ara com ara una democràcia, sense cap mena de dubte, però dins encara té una mòmia franquista. Hem d'afegir que aquest fantasma conservador, aquest espectre macabre, no és un problema exclusivament hispànic: actualment aixeca el cap en moltes nacions occidentals. Però sí que és pròpia d'Espanya la lentitud cauta amb què s'ha anat conjurant aquesta lúgubre ànima franquista.

Un vehicle de combat del Movimento das Forças Armadas (MFA) circula per un carrer de Lisboa, el 26 d'abril de 1974. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

El motiu ja l'hem vist: s'ha donat prioritat a exorcitzar la Guerra Civil, el monstre dels monstres, cosa que és justa i comprensible. El fantasma de la contesa brutal del 1936-1939 ha col·locat en segon pla l'espectre del franquisme. Per arrencar amb un projecte de concòrdia, s'ha creat una constitució, cometent, tanmateix, l'error de considerar-la una realitat gairebé inamovible. D'aquesta manera, el país ha tardat moltíssim, està tardant moltíssim, a alliberar-se de la memòria subliminar d'una dictadura que encara no ha fet el seu acte de contrició definitiu. Diu Julián Marías, amb tota la raó, que aquest acte de contrició és un deure de les dues parts de la contesa fratricida. [6] Cert. Però, si la guerra va ser, al cap i a la fi, culpa de tots dos bàndols, les llargues dècades de dictadura constitueixen una falta específica de l'Espanya conservadora, i aquesta encara no se n'ha avergonyit definitivament.

En el cas portuguès, el gran pont sobre el riu Tajo, a Lisboa, ràpidament es va transformar en el pont 25 d'Abril, deixant enrere la seva onomàstica dictatorial (pont Salazar). Després de la revolució, el partit de dretes es deia Centre Democràtic Social, de manera que, teòricament, no hi havia dreta en el panorama polític portuguès d'aquells moments. Tot va girar massa a l'esquerra, però en futures revisions constitucionals de gran importància es va assolir un règim centrat, amb què tots els portuguesos es poden identificar.

En el cas espanyol, Franco va tardar dècades a abandonar el seu hivernacle al Valle de los Caídos. A això hi va contribuir, en part, el conservadorisme de l'exèrcit. De fet, Espanya ja no és aquella "sinistra col·laboració de generals i de gentilhomes" de què parlava, al segle XIX, l'escriptor portuguès Eça de Queiroz. [7] Però encara existeixen moltes traves i rèmores. Una constitució que només sol canviar les comes i algun mot representa un bon exemple d'aquest immobilisme de mal auguri. Existeix, avui, una majoria social que es prepara per emprendre la segona transició, però, si la dreta no hi col·labora, tot es realitzarà amb pedaços successius, en una inestabilitat perpètua que pot acabar condemnant a mort el règim actual.

> La manera com el 25 d'abril portuguès va tallar amb el passat té poc a veure amb la Transició espanyola

La dreta haurà de decidir si s'estima més la democràcia que a si mateixa i al seu passat. I Catalunya no pot deixar d'apuntar-se a aquest gran repte que és acabar d'una vegada la Sagrada Família del sistema democràtic espanyol. Crec que això li permetrà veure el seu veritable rostre. La Catalunya independentista forma part del vell sistema hispànic, és un més dels seus ressorts. Per tant, una nova Catalunya, plenament autònoma i plenament en diàleg amb la resta d'Espanya, és el que seria una novetat, una revolució i una esperança.

Conclusió: energia utòpica

Prenguem aquesta paraula, *esperança*, i tornem a les imatges del 25 d'abril portuguès. Aquesta esperança, la gran alegria d'aquesta esperança, constitueix potser el missatge més etern de la revolució. Molts dels ideals d'esquerra que hi bategaven els ha aparcat la història en un dipòsit de ferralla. La democràcia que es va conquerir en aquell temps avui està en joc i cal defensar-la. Però la gran força d'aquell dia va ser una esperança absoluta, la bandera de la qual hem d'enarborar en el nostre interior.

Aquesta mateixa energia utòpica forma part, fa molts segles, del món català. És un tret identitari que agermana Portugal i Catalunya. I, en aquest sentit, Catalunya també pot ser un somni per als portuguesos. Per la seva tradicional prosperitat econòmica, que centelleja en la vida quotidiana, una riquesa que, a nosaltres, portuguesos, tant ens ha faltat, condemnats sovint a malviure en la penombra de la nostra penúria. També per Barcelona, una de les grans metròpolis de la contemporaneïtat: una urbs de museus i monuments, de debats i llibreries, on, en aquest moment, s'està construint una de les basíliques més grans del món.

Encara que el 25 d'abril de 1974 pot ser i ha de ser en molts aspectes una inspiració per a Catalunya, Catalunya té el seu propi camí. Es tracta d'una cultura potent, capaç de portar els seus propis clavells. Occident, Europa i la península Ibèrica necessiten el que Catalunya pugui crear, i no el que pugui imitar. En aquest sentit, seria extraordinari que el món català fos capaç de plantejar solucions identitàries afirmatives i originals de diàleg, articulació cultural i prosperitat, tan necessàries en el món present. Una Catalunya amb personalitat pròpia seria una pàtria per a tota la seva ciutadania, i una referència per a la humanitat.

REFERÈNCIES

1 — Pessoa, F. (1981). *Obra poética* (ed. de Miguel Viqueira). Barcelona: Ediciones 29, vol. I, p. 367, 371.
2 — Ramos, R.; Sousa, B. V.; Monteiro, N. G. (2009). *História de Portugal*. Lisboa: A Esfera dos Livros, p. 322-325.
3 — Lourenço, E. (1994). *Nós e a Europa ou as Duas Razões*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, p. 10.
4 — Vicens Vives, J. (2013). *Notícia de Catalunya*. Barcelona: RBA, p. 76-78.
5 — Andresen, S. de M. B. (1986). *O Nome das Coisas*. Lisboa: Salamandra, p. 25.
6 — Marías, J. (1978). *La devolución de España*. Madrid: Espasa-Calpe, p. 200.
7 — Matos, A. de C. (2005), *Dicionário de Citações de Eça de Queiroz*. Lisboa: Livros Horizonte, p. 122.

Gabriel Magalhães

Gabriel Magalhães és professor de literatura a la Universitat de Beira Interior, a Portugal. Va començar la carrera docent a la Universitat de Salamanca, on es va doctorar l'any 2000. Ha publicat diverses obres en portuguès i castellà sobre temes ibèrics: *Garrett e Rivas: o romantismo em Espanha e Portugal* (2009), *Los secretos de Portugal* (2012), *Como Sobreviver a Portugal Continuando a Ser Português* (2014), *Los españoles* (2016) i *El país que nunca existió* (2023). Amb la novel·la *Não Tenhas Medo do Escuro* (2009) va rebre el Premi Revelació de l'Associació Portuguesa d'Escriptors. També és autor d'altres novel·les, com *Madrugada na Tua Alma* (2011) o *Os Crimes Inocentes* (2018). Els seus llibres han estat traduïts al català, al castellà i a l'italià. Col·labora amb *La Vanguardia* des del 2009.